

Euskal kulturaren gainean, bigarrenez

*

MATIAS MUGICA

*

euskarazko kulturaren gainean berriz idazteko eskatu dit Iñaki Azaldegik. Egia esan, ez nuen gogo handirik: aspertuta ninduen gaiak eta, batez ere, nire esateko guztiak edo gehienak arestian esanda neuzkan Libeloan. Argitara eman zenez geroztik ez zait esateko berririk sortu ez irizirik gehiegi kanbiatu; erantzunek, gainera, ez diote nire ustez ezer askorik ekarri eztabaidari detaile txiki —nahiz beharbada funtsezko— batzuetan ez bada: frustratu bat naizela, edo usurpatzaile bat edo apaiz bat eta antzeko aportazio ikaragarriak. Ah! eta azkenekoa: *El Libro Negro del Euskera*-n atera naute, euskararen esterminatzaile ospetsuen zerrendan. *Atera naute ez*: atera nau Joan Mari Torrealdaik, errebista honetako zuzendariak, iruzkin ustez zorrotz eta guzti. Eta gero esango dute euskaldunek ez dakigula ironia zer den. Enfin, dena etxeko estiloan: argitasunetan blai.

Ez nengoen bada hain bero gauzak errepikatzen has-teko, baina Iñaki tematu da holako iritziak euskaraz ere egotea inportantea iruditzen zitzaiola eta on litzatekeela satira kutsua pixka bat utzi eta esandakoez gain gogoeta berriren bat eranstea. Eta konbentzitu. Euskarazko kulturaren gainean, beraz, bigarrenez.

Aurrena, orduko galdera hura bera egin behar litzate-ke, bada: Ba al da zerupe honetan euskarazko kulturarik,

► Matias Múgica itzultzailea *La cultura en euskera* idazlanaren egilea da.

esateko modukorik behintzat? Galdera, orduan, ez zen alferrekoa, lana erdaldunentzat ere egina baitzen eta euskara bera oskol zulatu ezina izaten baita erdaldunentzat; ezer gutxi pasatzen da murraila horretan barrena. Baina orain ere agian ez da erabat alferreko galdera izango, euskaldun gehienek, beren herrikide erdaldunen ildotik, indiferentzian eta inorantzian bizitzen baitute, ni beldur, «beren» kultura hori, euskal kultura. Ba al da, ba, halakorik eguzkipean? Bai. Bada euskarazko kultur produkzio bat, *sensu lato*, zabal xamarra, askotarikoa eta arlo gehienak hartzen dituen. Nik duela hogeitatu urte, euskaraz ikasi baino lehen, jakin nuen lehendabizikoz mundu horren berri, literatura espainoleko manual postfrankista batean. Bertan akademiko ospetsu batek (1975 inguruan) «gaiez eta formaz erabat gaurkotua» ikusten zuen euskal kultura. Oroitzen naiz halako juzku onginahitsu batek orduan harrotu egiten ninduela. Orain, hemengo berri zehatzago dakidalarik, juzku hura, barkaberaren puruz, ironikoa ote zen zalantzak hartzen nau batzuetan. Baina ez, ez dezagun halakorik pentsa: Don Fernando, besterik gabe, gizon elegantea izaki. Nazka emango zion eroritako arbola sugaitako erabiltzeak; nahiago zuen desabantailatuarentzat iruzkin txalo bat gorde.

Gainera egia ere bazen, nahi bada: «Erabat gaurkotua gaiez eta formaz». Bai ba: euskal kulturak nola edo hala homologazio maila bat lortu du, hala deitzea libre bada. Ez da horratik askorik mejoratu, hori ez: aski txepela da orain ere lehen bezala, baina orain, nolarebait esan bere txepelean normala da, normalagoa behintzat, estandarizatu, alderdi ederra zenbaitzuren begitan. Klandestinitatik edo erdi klandestinitatik atera zenez geroztik, gure kulturak ez du onik izan harik eta Europako kultura estandarrenaren patrioiak, tramankuluak, makuluak, trikimailuak, figurak, instituzioak eta ofizialtasunak bereganatu arte. Zirkunstantzia politikoei esker, boterearen antzestokia nazionalismoak bere duelarik, hizkuntzaren eta hiztunen egoera errealari ez ikusi egin eta subsidioa ausarki dantzatuz iritsi egin dugu helburu hori. Frankismoaren elurte luze-beltzaren ondorengo urteak ogitsuak izan dira oso, esaerak agintzen duen bezala. Bazterrunetatik eta parroketatik atera

eta plazaren erdi-erdiraino guztion harrigarri eta lotsagarri (Iparraldean hitz horri ematen zaion zentzuan) ekarrita, euskal kulturak bere onenak eman behar izan ditu erronkari eusteko. Baina lortu: neurria eman dugu, besteak adina bagara, «erabat gaurkotuak...», duela hogeï urte, orain baino franko merezimendu eskasagoak genituela, Lázaro Carreterrek ematen zigun txapel ederra: *gu-ere-bai*. Gure kultura eguneratua eta homologatua dago: baditugu nobelistak, poetak, dramaturgoak, kazetariak, pentsalariak, patriarkak, ekarri handiko gazteak, eraman handiko zahar-*rrak*, *enfant terribleak*, kolumnistak eta kintakolumnistak (neroni bat omen), saiakeragileak, zinegileak, itzultzaileak, kultur funtzionarioak etab. Antzerki *troupe* pobreetan bezala, pertsonaia hauek guztiek edo gehienek, maiz, pertsona bakar batengan egiten dute bakura. Beraz, zer eska liteke besterik? Bueno ba, agian, hau dena lotsagorritu gabe begiratzeko modukoa balitz, zera, baina hori, aidanez, ez da hain inportantea askoren begietan. Betetze al du torlojuak normatiba, bai ala ez? Bai? Orduan ez hemen hasi aleazioa kaka hutsa dela eta ez dela. Torloju estandarra da eta kito.

Atrebentziaz, aritmetika hastapenetako buruketa bat azalduko dizuet, ilustratzeko nire iritzian *kontu honen maldria* zein den, harako hark esango zukeenez: «Zenbateko populazioa beharko du herri batek bazterren lotsagarri (oraingoan hegoaldeko adieran) gelditu gabe hogeï bat partaideko edertasun lehiaketa bat antolatu ahal izateko, kontuan harturik giza-jendearen proportzio naturala dela 20 itsusi/eder 1?». Ume hankagorri batek ere jakingo luke kontu hori ateratzen; guk, antza ez. Gure *Miss Kultura* erromeria montatzerakoan, antza, gure auzokoenaren tamaina eta itxura hartu ditugu eredu, irudi korporatiboa gorde behar hutseko arrazoiengatik; ez dugu gehiegi pentsatu ea benetan hainbeste behar ote genuen eta batez ere ea hainbestetarako gauza ote ginen. Gero, gerokoak, jakina: eder batzuekin batera (gure txikian ere bai-baitira eder batzuk, ze arraio), mundu guztiak igo behar izan du oholtzara: normalak, itsusiak eta bai begi-tristagarri asko ere. Baina hori bai: eginahala guztian eta dirutza fuerte banatuz (dirutza publikoa, jakina), lortu dugu antolaketa, ohol-

tza, fokoak, bandak, kandidatoen pose lastimagarriak eta batez ere, batez ere, diruzko sariak, hortxe dago-eta, igoalak izatea, homologableak, europarrak, besteak bezalakoak.

Ez da alferrik izanen pixka batean gogoetan gelditu eta pentsatzea zein buruzpidek eraman gaituen sinistra horrela, horrelako gauzekin, Europako kulturaren fotokopia xurbilak eginaz, zerbait konpontzen dela, zerbait «normalizatzen» dela, gure funtzionarioen azken fetitxe hitzaz esateko. Nire ustean, eta barka *boutade* kutsua baldin badu, honelako jarrerak ikusita badirudi magia sinpatikoaren sinismena berritu egin zaigula bapatean, Frazerrek definitu zuen bezala: norbaitek kemen edo ahalmen batzuk bereganatzea (ustez bereganatzea, alegia) kemen-ahalmen horiekin lotura zirkunstantzial hutsean zegoen zerbait ukituz. Hartara, bada, gizon primitiboak gogor sinisten du lehoiaren larrua soin gainean jartze hutsarekin lehoiaren indarra beretu duela, eta horrela, halaber, guk sinisten dugu Kulturaren katalogo europar normalizatua hartu eta edozer zaborrieriaz betez akabo dela gure problema. Ontzikeria dei liteke siniskeria hori, problema baten funtsa ontzian, azalean, oskolean dagoelako uste eroa alegia, ostrukaren buru-lurperatze taktika ezagunaren aldaera hutsa azken finean. Ontzikeria, gainerakoan, ezaugarri funtzionarial eta burokratiko klasikoa da, ez kasualitatez: kanpoko zerbait desia-garria iruditzen zaionean, administrazioaren jokabide klasikoa zer horren ontzia edo azala kopianatzea izaten da, ustez eta, nonbait, edukia, oskolaren indar magikoa bultzagarri, bere buruz erneko dela. Eta hona zergatik: administrazioak irudimen falta kronikoa sufritzen du, berezkoa du hori, eta afusilatzea alferrik izaten bada ere, erraza behintzat bada: ihesbide ona zer egin ez dakigunean zerbait egiten dela itxura egiteko. Dirua behar, jakina, baina guk, nazionalismoaren intronizazio politiko luzeari esker, badugu. Hemen eta gaur, badirudi gure aurreneko kezka maskor eder ikusgarri bat geureganatzea dela. Zergatik? Garai triste hauetan gauza guztiak mugitzen dituen arrazoi berberagatik: maskorra da, eta ez edukia, argazkietan ikusiko dena.

Eta ez da falta, haatik, honekin guztiarekin poz-pozez dagoenik. Gehiago esango nuke: gehienak daude poz-po-

zez, nik uste. Zirko hauek denak, izan ere, mesedegarriak dira jende askorentzat, eta ez ni gaizki ulertu: ez dut esan nahi sakelaren aldetik mesedegarri, baizik eta beren buruei ederretsi behar bestela aski zail baten lagungarri gisa ere bai. Nola esan dut arestian, bazirela gure oholtzaren gainean begi-tristagarri asko, gau bateko (edo tamalez makina bateko) edertasun-errege edo erregina bihurturik (etorkizun aski gertagaitza haientzat beste inon)? Horiek, jakina, ez dira nolana nahi nere diagnostikoarekin konforme etorriko. Horiek pozez txorutzen egoten dira beren maskor ñabarrean guztion dirua gastatuz lanperna fresko gustagarriak balira bezalako posean, noiz eta, alajaina, gehienez txirlatxo konjelatuak izaten diren.

Eta gainera, beste gauza bat: zirko honetan diren eder gutxiek (esan bezala bai-baitira ederrak ere) enbarazo egiten diete batzuei. Haien aldamenean gaitzago da fikzioari eusten eta publikoari, konparazioz, farrea saltatzen zaio batzuetan, gauza mingarri askoa. Beraz txiringito hauetan, askotan, diskreto egiten zaio bultza merituko jendeari, oholtzatik nola bidaliko. Lepahezurra hausten badute, hobe. Atxagak berak zergatik sortzen ote du hainbesteko hozkeria eta goganbeharra zenbait girotan? Ai! Leialtade dudosoko gizona da. Erdaraz ere idazten du aldizka. Eta batez ere konparaburu molestoa da oso: jende asko lasaia-go bizi zen Atxagarik ez zegoenean. Eta hasian hasi, zergatik hasi ote da erdaraz idazten Eduardo Gil Bera, euskarazko idazle orijinalenetako bat? Haren traizioa, ez dudarik egin, ezin laidagarriagoko hitzez erabili izanen da.

Traizioa, motel, erraz esaten da; ahal izatea! Traizioa kartzelan leihoa irekitzea bezala da. Mundu guztiak nahi, baina gutxitan izaki modua.

Célinek dio hori, traizio kontuan askojakina. Euskaldunetatik, ni beldur, gutxik egin liezaioke ezeri traizio. Zein etsaik, bere senean dagoela, emango ote lieke geriza? Leialtadea, kondizio horietan, merkea da. Euskarak, tamalez, arrisku handia du mundu eroso eta erraz bat bihurtzeko (neurri handian dagoeneko hala da), mundu familiar eta beroa, pribilejiatua ere bai, erraza baita hor norbait iza-

tea, kandeleroa zabalegia, desproporzionatua delako, eta igotzekoak berriz beti eskas. Eta gainera erdaraz lan egiten dutenen paretsuko maila eta entzute soziala bereganatzea badago hor, haiek baino errazago eta merezimendu gutxiagorekin. Erraz asko egiten da bat euskal idazle edo euskal aktore edo kazetari. Erdal *escritor*, *actor* edo *periodista* baino errazago. Eta bide errazak, jakina, ahula tentatzen. Ez dut hortaz euskaldunak tontoak garenik esan nahi. Nik ikusi izan dudan partean behintzat ez zait iruditzen Minerva inteligentziaren jainkosak inor baino gaizkiago tratatu gaituenik bere dohain-banatze beti desberdinean. Besterik gabe zera eman nahi dut aditzera: kultura bat sistematiko subsidiatzeak eta ofizializatzek (errealitatearekiko dependentzia arindu edo are ezeztatu egiten duen partez) beti dakarrela erdipurdikeria handinahi bat sortarazi eta iraunarazteko arriskua, konjelazioz hil baino lehentxeago sentitzen omen den logale goxo horietako batean erortzeko arriskua alegia.

Hori guztia esanik, galdera bat etortzen da burura: nola ikusten ote dituzte komeriok hemengo ziudadanoek, haien sakeletik ateratzen baita, azken finean, gauzok finantziatzeko dirua? Hemengo jendea, denok dakigu, erdalduna da lautatik hirutan eta kontu hauetan bestek esanda («zerbait dakienak esanda» edo) moldatzen ditu bere iritziak. Bere buruzagi politiko-espiritualek esaten badiete euskal letrak daudela «gaiez eta formaz erabat gaurkotuak... etab.», haiek prest daude, noski, behar den guztia sinisteko eta behar den guztiari txalo egiteko. Euskal kultura baloratzekoan bentaja bat badute, zenbait musika anglosaxoi baloratzeko guk izaten dugun bentaja klase bera, hain zuzen: letrak ez dizu musika zapuzten: Jaungoikoari eskerrak ez duzu esaten dutena ulertzen.

Euskal Herriko gizarteak, gainera, hezurretaraino sartua du nazionalismoa, eta nazionalismoak, orok dakienez, ezta rri elastikoa edo nolarebait esan *boa*-eztarria ematen dio fededunari, zeinaren bidez, sugeak ahuntza bezala, nazionalistak errotarria irentsiko baitu lasai asko, «*alako aixa nola/antxua baliak*». Euskal herritarrok kontsignak izaten ditugu mantenu espiritual, dogma oso gogoko duen erakunde batean heziak izaki gutako asko: gustatu behar zaigula esan al

digute? Gustatu, guri. Hezgaitzak omen gara, inor bada-eta. Bai? Bai zera!: Heterodoxiak ez du sekulan etsi gure artean. Gure heterodoxia, izan ere, halakoa izaten da: taldean, kon-
tsignari adi eta esaneko, eta inor arrastotik atera gabe, gero.

Eta euskal herritarren, edo anbiguidaderik ez sortzeko Mitxelenak begiko zuen hitz batez esateko, *euskotarren* laurden euskaldun horrek zer uste du? Nola bizi du «bere» kultura? Nik esan behar badut, lasai asko ignoratuz hark ere. Horretan beren herrikide erdaldunen antzeratsu jokatzan dute: poz-pozez egingo diote txalo behar den guztiari baldin eta horrek ezer irakurri edo ikusi beharraren zama arintzen badie. Sektore euskaldun txiki horretako sektore txiki batek soilik kontsumitzen du segido euskarazko kultura eta bera da haren benetako bezeroa. Inoizka, euskal kultura huts-hutsa kontsumitzen duenik ere aurkitzen da haien artean, gainerako guztiei muzin eginik. Kanpotik ikusita lan da ulertzen nola ezar diezaiokeen inork bere buruari hola-ko dieta egoskorrik. Kontuan hartu behar da zenbateko distortsio indarra izan dezakeen nazionalismoak norbaiten apreziazioetan. Nazionalismoak hizkuntzaren inguruan gertatzen den guztia santutu eta ritualizatu egiten baitu. Nazionalista batentzat euskarak, Jordaneko urak bezala, dena edo ia dena aratz dezake eta beste edozein hizkuntzatan bere-bere begietan kakapilo bat izango litzatekeen hori bera, di-da obra interesgarri eta laudagarri bihurtu. Haren balorazioan osagai alde aurreko eta ia definitibo dago: Hura *Hizkuntzan* idatzita dago. Abiaturuko birtute horri kontrapisu egin eta balantza alde txarrera makurtzeko, obraren nazkantekeriak gizonaren ahalaz goragokoa behar luke.

Hizkuntzaren amorez mundu guztia prest dago asko aspertzeko eta gainera dibertitzen ari dela sinisteko. Gogora datorkit hainbat emakumeri gertatzen omen zaiena George Brassenen kantako hitzei sinisterra, beren senar bihotzekoarekin beste horretan ari direla: *elles s'enmerdent, sans s'en apercevoir*.

Eta iaketa hitz zakarrekin hasi naizen, frantsesez bada ere, ezin egongo naiz adibide bat jarri gabe eta badakit makina bati hasiko zaiola oraintxe oinetako lurra ikara eta belarri zuloetatik lurruna:

Uso zuri bat inguratu zait
Goizian egun argitzez,
Alaitasuna artxek sortu dit
Jaun maitiak, bere itzez
Eta ni orain zuen aurrian
nauzute pozaren pozez,
lendabiziko, entzule onak
Agur danari biotzez.

Hau, sinistaidazue, ez da parodia bat: kostata sinisten bada ere, hau bertsoaritzaren historiako konposizio eta pasarterik glosatuenetakoa da. Perla paregabe honek, ibai-ka ez bada erreka beteka isurarazi du tinta. Kritikoren batek esan ere du, adibidez, bertso honetan egilea literatura erromantikoa jakitun ageri dela (usotxua dabilelako edo). Enfin, bi helbururekin ekarri dut hona bertso hau: alde batetik lagin batez aditzera emateko mende honetako bertsoaritzaren ofiziala zenbaterainoko mediokritatean mugitu den eta mugitzen den orain ere, eta bestetik, eta batez ere, erakusteko nolako maitasun itsu ergelduz hitz egin dezakeen kritiko nazionalista batek bista-bista-bistako zaborreria batez zaborreria hori euskarazkoa denean. Horrela hiperbolea lotsarik gabe airatuz, geure buruaren ohorezko bonbo-jotze saioak eginez, eta juzkatu beharrekoa euskarazkoa denean pisu- eta neurri-sorta trukatu erabiliz (ohitura ia sistematikoa gure artean), azkenean zera lortu da: gure kultura, edertasun lehiaketaren irudira itzuliz, itsusi piropeatua izan dadin, gauza patetiko askoa hemen bezala beste edonon. Eta are patetikoagoa eskuharki itsusi horrek berak piropeatzen duelako bere burua, gure artean kritikoak eta egileak bat eta bera izaten baitira gehienetan, txandaka. Urteak dira, eta ez da prezisamente belarriak itxita bizi naizelako, ez dudala euskarazko obra baten gainean hola-ko ezer entzun: «Hau txarra da», «oso txarra da» edo are «ikaragarri txarra da». Duela urte batzuk, izaten zen oraindik halakoak aldizka aditzeko modua, Aresti edo Mitxele- na bezalako jendea gure artean zirela, aldian behin altxatzen baitziren, batez ere azkenekoa, heriosuharraldi batean euskal kulturaren ohiko pitokeriak salatzeri. Baina joan ziren joan, eta geroztik fini: hemen, hiru kritika klase beste-

rik ez da izaten: alabantzazko idazki adiskidea, solapa transkribitzezko erreseina, hala deitzea libre bada, eta okerrik okerrenean isiltasuna. Egia da agian dena ona delako gertatzen dela hori, baina irakurleak honaino segitu banau igarri izanen dio honez gero ni ez naizela erabat opinio horretakoa. Ez: gure buruarekiko konplazentzia horrek eta gizartearen aldeko tolerantziak beste zerbait adierazten dute, askoz larriagoa eta mundu honetan ari direnak go-goan jo behar lituzkeena, nahiz itxura batera, aitzitik, ez zaien askorik inporta: indiferentzia soziala. Egileak berak kenduta gure gizartean apenas hartzen dituen inork serio gauza hauek; ez behintzat aztertu eta kritikatzeko lana bere gain hartzeraino. Antzeratsu gertatzen da, konparazio, teatro parrokiarekin edo eskolumeen idazlanekin: ez dute eskuharki kritika publikorik jasotzen, kunplimentuzko laudorioak eta alabantza zuriak baizik, *umeak ez desanimatzeko*. Hain zuzen ere, *umeak ez desanimatzeko* jarrera horrekin begiratzen dio, nik uste, Euskal Herriko gizarteak «bere» kulturaren parte oso handi bati. Baina ez al litzateke hobe desanimatzea? Haietako asko behinik behin?

Eta gure bertsora bueltatuta, are gehiago kostata sinistu daiteke gauza horiekin entzuleak poza, sua eta are negarra dariela jartzen direnik batzuetan. Zurtu eta lurtu egiten da bat. Ez naiz hasiko esaten horrelakoek letra eskaseko edo batere gabeko nekazari bati barrenean zer eragiten dioten. Prest nago sinisteko zinez gustatzen zaizkiola (nahiz eta susmo gogorra dudan letragabeari prezisamente inori baino gutxiago gustatzen zaizkiola); nolahi ere, ezin mintzatuko naiz haren ahotik. Baina hirikumeak ikusten ditudanean, jende nola-hala ikasia, letraduna, batzuk literaturzaleak ere bai, ikusten ditudanean, diot, begiak zuritzen txaldankeria bertsifikatu horiek eta bai askoz txarragokoak ere aditzean, orduan bai, orduan uste dut iritzi bat moldatzeko moduan naizela: jende horrek gezurra dio. Aurrena bere buruari esaten dio gezurra eta hurrena gainerako guztioi. Hura, ez dut ukatuko, ritual nazionalista bat izango da, komunio ideologikozko egintza, senidetze zeremonia; nahi duzun guztia izango da eta halaxe beharko du gainera eta ederki iruditzen zait, baina plazerra,

barrengo gozamen fisiologiko, zuzeneko, sintzeroa, tokitan da, lekutua, pantomima hutsa.

Beste askoren arteko pantomima, tamalez. Euskal Herrian gauza gehientsuenetan elementu ideologikoa, kontrolatua, zerebrala, esanekoa gailentzen zaio beti plazerrari: erraietatik heldu zaigun plazer erraz, tolesgabe eta beharrezkoari. Gure artean gauza gehienak rito eta dotrina bihurtzen dira. Horretan ezagun da Elizama Santak, esaten eta agian sinisten denaz bestera, oraindik ongi harrapatuta gaituela ileetatik (eta neure buruari bide emango banio beste hitz bat erabiliko nuke xakarragoa).

Eta pantomima hitza aipatu dudanez gero, hitz horixe erabili behar dut zubitatzat euskarazko kulturaren eskastasuna esplikatzen duen beste faktore bat, izugarri inportantea, azaltzeko. Ez dut esango faktore bakarra denik, hor gauza askok jotzen baitute batera: gertaera numerikoak, historikoak eta abar, euskaldunoi kulturarentzako ezintasun genetikorik suposatu gabe, nahiz eta, egia esan behar bada, ez dugun gehiegi argitu mundua arlo horretan (bestelako dohainak baditugu). Nik beste arrazoi bat hartu nahi nuke hemen ahotan, nere iritzirako funts-funtsezkoa, bistakoa eta beharbada horrexegatik inoiz gutxitan aipatua egitari izaten zaion beldurreratik eta konbentzio sozial hutsagatik: euskarazko kulturaren dagoen hizkuntz insintzeritate izugarria.

Problema, egia esan, soziala da: badirudi ez dela gehiegi eskatzea kultura batek izan ditzala sustrai batzuk, *humus* bat, azken buruan gizarte bat, bere sorlekutzat, bere hartzailatzat eta harekin berrelikatze harreman osasungarrian egoteko. Harreman hori, ordea, oso neurri txikian dago euskal gizartearen, ez sikiera gizarte euskaldunaren, eta batzuen ustez bere kultura omen den honen artean. Festa, espantu eta sari partitze guztien azpitik, egia esan, ezer gutxi dago gure gizartean honek guztiak ongi erro egiteko, eta hizkuntzari berari buruz ari naiz orain: heziera maila batetik aurrera, izan ere, nekez baizik ez da aurkitzen gezurrik gabe euskara bere barrengo hizkuntza dela esan dezakeenik. Ez ditut gogoan euskara barrengo hizkuntza dutela erabaki dutenak, euskarari bere hizkuntza izateko agindu diotenak (halakoak milaka badira), baizik eta, alderantziz, euskara agintari du-

tenak, pentsamentuaren bidea markatzen dielako. Nik ikusitakoaren arabera, hizkuntzaren bizipen sintzero eta naturala, ez ideologikoa, nekez aurkitzen da kultura gutxi edo batere kontsumitzen ez duten sektore sozialetatik kanpoan. Horren ondorioz, euskal kulturaren protagonista asko eta asko kultura maioritarioaren transfugak izaten dira. Transfugismo hori, bide den bezala, ez da bereziki erakargarria izaten beren kultura jatorrizkoan arrakastarako aukera handienak dituztenentzat. Euskarazko kultura, neurri handi batean, erdaraz bizi, sentitu eta pentsatu egiten duen jendeak egina da, erdaraz bizi sentitu eta pentsatu egiten duen jendearentzat gainera. Gogoan dut oraintxe Juan Garziaren esaldi zierto bat: gure artean —dio— itzulpenak itzulpenak dira, eta obra orijinalak ere itzulpenak dira. Batzuk aitor-tuak eta besteak lotsaz ezkutatuak. Baina hurrena Garziak ez du berezko dirudien galdera egiten: Honek guztiak zentzurik ba al du batere? Eta batez ere: zer kalitate esperatze-koa da proportzio ikaragarrian komedian eta norbere bu-ruaren ukazioan oinarritzen den jarduera batetik? Hemen, ez dezagun ahaztu, ez gabiltza prosa burokratikoa ondu be-harrez eta ez inprimaki administratiboak, baizik eta, dema- gun, literatura, zeinak ia definizioz suposatzen duen nor- baiten egia intimoa matxinatzen dela gezur sozialaren eta distorsio eskematizatzaileen kontra. Literaturari eskerrak, hala nahi genuke, gure erro-errotikako egiak lekuren bat, ttikia bada ere, hartu nahi luke kontsignaz, propagandaz, interes komertzialez, manipulazioz eta danbor-hots ofizia- lez beterik dagoen mundu batean. Egia ez estadistikoentza- ko gerizaleku behar luke literaturak. Halakoa izan al daiteke euskarazko kultura? Egiarik ezetik ez da ezer sortzen, ezer onik esan nahi dut, eta hor daude emaitzak, frogagarri.

Euskarazko kulturaren parte handixko bat mintegi horretan eta inguru horretan sortzen da, eta ez euskarak gizabanakoengan egiatasun psikologiko bat duen tokie- tan, euskara naturaltasunez eta norbere burua bortxatu ga- be bizi duen jendearen artean. Uste dut Patziku Perurenari irakurri izan dizkiodala inori baino klaroagoko (eta sami- nagoko) gogoetak euskal letren parte handi baten atzean dagoen muin-muineko iruzur horren gainean, nahiz eta

nire ustez Patzikuk ere azkenean hitzerdiz baizik ez duen esaten hortik zuzenean heldu den ondorioa: nor bere hizkuntza behar duela adierazbide, erdara ez dela pekatu bat, erdara euskara bezain hemengo hizkuntza dela, norbere oinarrizko bizipenetatik at dagoen hizkuntza bat emendio hutsa izaten dela beti harentzat, zenbat ere ideologia botatzen dion, eta kondizio horietan sor daitekeen kultura apenas izango dela inoiz elbarrituek ahoarekin edo oinetako behatzekin pintatzen dituzten koadro horietako bat besterik: gauza meritu handikoa eta batere interesik gabekoa, urrikiz baizik erosten ez dena. Agian Patziku ez da atrebizten dena esatera: azken finean mundu horren partaidea izateak —frankotiratzaille itxuran bada ere—, galarazten ahal dio ingururik gabe eta klaro asko aditzera ematea itxuraz ezpainetatik saltatzeko zorian dituen ondorioak.

Bernardo Atxagak dio bera erdaraz idazten hasi zela eta euskarara pasatu zela iruditzen zitzaiolako erdaraz traizio egiten ziola bere barren-barrengo mundu afektiboari, bere oinarri-oinarriko esperientziei. Ez dut inoiz arrazoi hoberik entzun euskaraz idazteko. Hobeki esan: ez dut inoiz beste inolako arrazoirik entzun euskaraz idazteko. Zentzu komun hori bera euskal letren munduari aplikatuko balitzaio, zer geldituko litzateke? Segur aski hoberena.

Baina kontsignen menpe bizi den mundu batean, euskaldunek opera kantatzeko (enfin, barkazioz, gehiengotan zartzuela) ageri dugun seta eta aiherkunde neurgabe honekin, erokeria da zentzua eskatzea. Eroetxean erorik eroenak ateratzen dira beti gailen.

Erantsikizunak

Honaino, gutxi gora-behera, Libeloa. Euskaratua, mol-datua eta emendatua, baina funtsean Libeloa. Natorren orain Iñakik eskatzen zidan beste gauza batera: gogoeta positiboren bat edo. Pentsamentu positiboak, Ameriketatik irakasten digutenez, problema guztiak jartzen omen ditu sendabidean. Egia esan, nire dudak baditut, baina tira: oso-oso positiboa ez bada, gogoeta behintzat izan dadila.

Nire kritika guztia ziplo laburtzeko, zer ikusten du, bada, ni bezalako kanpo-ikusle begizorrotz (begiluze?) bategen kontu hauetan? Gehienbat gauza bat oso larria: tradiziozko hiztun komunitatea mantso-mantso lekutzen ari dela euskal kulturaren erdigunetik bazterretara, bai egile gisa eta bai hartzaile gisa. Gero eta gehiago euskarazko kultura erdara barrengo hizkuntza duen jendeak egina da erdara barrengo hizkuntza duen jendearentzat. Euskarazko kultura, ni beldur, deszentratzeko bidean da, zentrorik gabe geratzeko alegia. Lehen, egia, oso zentro txikia zuen, baina bere txikian autentiko askoa. Orain zentro handiagoa du, bai, baina nire ustez faltsu xamarra.

Nondik heldu da hori? Nire ustez Euskal Herria eskala handian eta ahalbait arinen berreuskalduntzeko¹ proiektutik. Proiektu horrek, eta batez ere haren ondorio administratiboek, ezin konta ahala tonelada *pidgin* eta *pidgin*-hiztun sortu dituzte Euskal Herrian joan den hogeitau urte honetan. *Pidgin* horrek, erremediorik jartzen ez bazaio, bada-rama bide gipuzkera lekutzeko euskalkirik zabalduenaren postutik, dagoeneko lekutu ez badu behintzat. Euskal Herriko lurralde urbano erdaldun zabaletan irakasbide nagusi bihurtu zaigu, adibidez. Zergatik? Nondik nora? Zer zentzu ote du horrek, adibidez Barakaldoko haurrak euskara hutsean eskolatzeak? Zertarako arraio egiten da hori? Noren mesederako? Guztien kaltean, bistan da, baina nazionalistak gara eta hemengo erdaldunok erreformatu beharreko jendea direla uste dugu eta uste horrekin konforme ez datorrena, faszista bat omen da. Ah! Eta gainera, edo batez ere, funtzionarioa izateko gero eta maizago eskatzen dizute euskaraz jakitea, edo —ez da berdina baina igoaldan— euskaraz badakizula frogatzen omen duen paper famatu baten jabe izatea.

Interes gogorra dut, dena den, gauza bat argi uzteko: ez naiz inondik ere esaten ari (berr)euskalduntze lan horretan gauzak gaizki eginda daudenik. Ondorio txarra ez dator gauzak gaizki eginda egotetik. Nik esan behar badut, helburua hori dela, gauzak aski ongi egin dira. Ez: euskara ez-tradizionalaren kalitate negargarria², egin nahi denaren (jendea askoka eta harrapazka euskalduntzea) ondorio zu-

zena eta ezinbestekoa da: proiektuak berak dakar hori, eta ez proiektua gauzatzeko abildade faltak.

Euskalduntze masibo bat ba ote daitekeen edo onerako ere ote den eztabaidatzen hasi gabe, nik besterik gabe zera eman nahi dut aditzera: proiektu horrek oso larriki eragiten diola hizkuntzaren kalitateari eremu guztietan, eta jakina kulturarenean ere bai.

Zer egin? Nire iritziz oinak lurrean jarri, boterearen eta dirutza publikoaren jabe izateak ematen duen hantustetik eta eldarniotik esnatuta. Hori honez gero —neroni ere konaturatzen naiz— ez da batere erraza. Behin klientelismo sistema bat montatu denean, zail xamarra izaten da desmontatzea. Baina komeni litzateke errealistagoak eta modestoagoak izatea euskararen asuntu honetan eta oro har euskal kulturarenean. Baina klaro, nola egin hori herri honetan edozein eremu ofizial-burokratiko-kulturaletan erdara euskarari gailentzen zaion orduko batzuk *Genozidioa! Genozidioa!* oihuz hasten badira? Eta *genozidio* eta antzeko hitzen erabil-tzaile irresponsableok, partez behintzat, boterean daudenak badira, are latzago. Baina zinez modestia gehiago behar genuke: gure premien eta gure ahalaren ohartasun zorrotza. Eta, lehen esan bezala, lana hobeki zentratu euskarak duen estrato erreal bakarrean: hiztun komunitate tradizionala, eta ez aspaldi honetan, perretxikoak euri ondoan bezala, estatistiken edergarri ugaldutako diren sasi-hiztun ezindutako horien inguruan. Sorburu eskasa dira (gara), eta hartzaile faltsu.

Ez dut esaten gaizki iruditzen zaidanik euskara ikastea jendeak. Niri ederki iruditzen zait euskara ikastea jendeak. Baina euskalduntze kontuan, eta hortik salto eginda kultura kontuan ere bai, nago ez ote garen Israel estiloan ari, sobera Israel estiloan behintzat, hots: zerotik hasita bezala. Makina bat euskaldun estadistiko daude sekulan euskara tradizionalik, hitz bakarrik ere, aditu ez dutenak. Jardineko euskara erabat gailendu zaio soroko euskarari. Eta loreak, tamalez, plastikozkoak ditu.

Baina proiektua bera ezin ukituzkoa bada, hainbeste nazionalistarentzat den bezala (eta, gauza harrigarria, us-tez nazionalista ez diren askorentzat ere, euskalduntzea korrekzio politikoaren lote bakarrean erosi baitute), or-

duan etsi egin beharko dugu: gizartean benetan dagoen euskara eta euskaraz egiten denaren artean orain bezalako desproporzioa dagoen bitartean, euskal kulturaren parte handi bat material negargarri egina egongo da³.

Hori esanik, zenbait gauza erantsi nahi nuke bestetik diskriminazio positiboaren gainean; Libeloaren beste gai bat da, baina mereziko du agian pixka bat insistitzea: diskriminazio positiboa nire ustez oso gauza defendagarria da, minoria babestea helburu. Baina ez dezagun ahaztu oso peligeroso ere badela, aukera ematen duelako zerbaitek tamainaz, gaitasunez eta merezimenduz tokatzen zaiena baino askoz handiagoko espazioa hartzeko estrukturan. Konparazio batera, baldin eta zerbaitek dekretuz X portzentaia izan behar badu zerbaitean (direla emakumeak, minoria etnikoak, homosexualak, euskaldunak edo dena delakoa), ezinbesteko ondorioa izango da ze talde diskriminatu horretatik ez bada sortzen behar adina jende pres-tatu edo egoki, edozer gauzaz bete beharko dela zuloa, portzentaje horrek egon *behar* duelako. Egon behar du nahiz eta, gauza grazioso, ez dagoen.

Eta horrexegatik, euskarazko kultura homologatu bat egotea *nahitaezkoa* bada, programazioaren parrilla osoa daukana, ez euskaldunek hori behar dutelako baizik eta *gu-ere-bai* sindromeak aginduta, eta gainera diru publikoari esker libratu bagara jende-arrakasta minimo bat izateko obligazio gogaikarritik, orduan egon egongo da euskal kultura, bai jauna. Baina egon egongo da, esan bezala, ez badago ere.

Horrek ez du esan nahi, inola, diskriminazio positiboa txarra denik eta ez egin behar ez denik. Neri, behintzat, ona eta egokia iruditzen zait, eta ezinbestekoa demokrazia batean minoria justiziaz tratatzeko.

Zeren nire ustez, eta orain askori gustatuko ez zaion ideia batekin lotzen dut, euskararen problema gure gizartean hori baita: nola tratatu behar diren minoria. Lotsa pixka bat ere ematen du horrelako begibistakeriak esan beharrak, baina ez da alferrik izango, eta batez ere ez da alferrik izango hori esatea proiektu nazionalistaren barrenean. Hor, izan ere, helburua ez da soilik, eta agian ez nagusiki ere, minoria bati minimo batzuk garantizatzea, baizik eta

etorkizuneko maioria bat sortzea. Zeren nazionalista barentzat euskaldun minoria ez da, izan ere, zinezko minoria bat, baizik eta nolarebait esan maioria ezkutatua. Ordenadoreetako jergan esateko, maioria *minimizatua*: nola egoten da ordenadoreetan *minimizatu* tekla bat pantailan da goena zoko batera txikituta eramateko? Halaxe. Ez da joan, ez desagertu, ez eta benetan txikitu ere, hortxe baita gordeta zokoan, barrenean lehen zeukan guztia daukala, lo, zuk nahi duzun momentuan tekla taka jo eta pantaila osoa berriz hartzeko prest. Historiak (eta zer dira mila urte euskaldunentzat?) *minimizatze* tekla jo zuen, gure oharkabean edo, eta orain guk erraz asko taka, maximizatu. Hoin erraz. Ikuspegi horretan euskaldun minoria teologian *Israelgo hondarra* esaten zaionaren antzeko zerbait da, non larrialdi handienetan eta herriak Jainkoarekiko kontratua lotsagarrienik hausten zuen denboran ere, bizirik mantentzen zen federik garbienaren garra, gero bateko biziberritze guztien hozigai, etorkizun hobe baten aieru. Eta inoiz Euskal Herrian euskaldun bakarrik ere geratzen ez bada, orduan ere gure hizkuntza euskara izango da eta orduan ere eskubide guztiak izango ditu hemen berriz gailentzeko, Platonen kobazuloan hala delako mundua mundu denetik eta mundu deino. Euskara da hemengo hizkuntza, nahiz eta, berriz ere gauza grazioso, ez den.

Nazionalismoak oro har horrela ikusten ditu gauzak, eta hori, esan gabe doa, minoriei arnasbide emateko joera zuzen eta zentzuzkoa baino askozaz ere harantzago doa.

Eta esentzietara bueltatu behar ero horretan aukeratu den bidea, gainera, baldintza irrealaren adizki guztiak jokatzea izan da askotan; *balitz-bezala* jokabidea alegia. Egin dezagun bada norbaitek euskarazko boletin ofizialak ezertarako behar balitu bezala, egin dezagun hemengo pelikula eta teatroak euskaraz sortuak balira bezala, nobela edo entsaioak norbaitek leituko balitu bezala; birbataia ditza-gun gure herriak XII. mendean zuten izenarekin edo Euskal Herrian sekulan erdararik izan ez balitz¹ izango zuten forman jarri. Pentsakera magikoa deitzen diot horri libeloan, oskolarekiko atxikimendu eta fede gogorra. Sistema txarra, nire iritziz.

Hortik oskolaren proliferazio negargarria heldu da, benetako bizitza erdi itoan daukan azakeria tristea, eta euskaraz produktu erabat irrealak eta erabat alferrekoak zientoka sortzea.

Alferrekoak, diot, ez dutelako balio kulturak dituen bi helburu legitimo bakarretarako (eta hau klasikoek ere bazekiten): jendea entretenitzeko eta jendea formatzeko. Arradaki bikoitz hori pasatzen zaionean, ordea, zer gertatzen da euskal kulturatik? Ez askorik nire ustez. Jendea entretenitu eta jendea formatu, horretarako da kultura, ez dago beste metafisikarik. *Nazio eraikuntzarako*, ordea, ez; horretarako, barkazioz, politika dago. Baina hainbeste jendek kultura Euskadi eraikitzeke dela uste duen bitartean, klaro dago gurea zer izango den: *majorette* tropa bat, herriko handiki, apaiz eta agintarien aurrelari joateko herriko festetan. Eta gaur neurri handi batean, nere ustez, hala da. Ez naiz kontseju partitzen zalea, baina iaketa nahitaez bat eman behar dudan, hori emango nuke, pernandokeria hutsa: jendea entretenitu eta formatzeko balio duten gauzak egin. Ez da txori kaka.

Eta kulturaren desnaturalizazioa eta oskolaren adorazioa hizpide ditudalarik, azkeneko galdera bat egin nahi nuke, barrena jaten didan duda urragarria: hau dena ez ote da azken finean kontsolamendu saria bezalako zerbait? Euskalduntze masiboaren proiektua hain da irreal, hain eroa, hain dago urruti gure premietatik, gure bizitzatik azken finean, non ezinbestean erreka jo behar duen. Eta hori, nik uste, guztion edo gehienon gogoan dago. Ez dut profeta izan nahi, baina hemendik urte batzuetara ikusiko da nola errealitateak ametsa hautsi duen. Beraz, simulakroaren orgia hau, galdez egoten naiz askotan nire buruan, ez ote da konpentsaziozko mekanismo baten fruitua? Mamia ezin baitugu guk nahi bezain erraz manipulatu, eskola behintzat bai. Eskola utzi niri, eta, jaunak, nire eskuetatik pasa ondoren, amak ere ez dio antzik emango oskol horri. Euskaldunek ere ez diote antzik emango. Euskaldunek agian inork baino gutxiago.

Bukatzeko, aitortu behar dut halakoak esan ondoren askotan barkazioa eskatzeko gogoak hartzen nauela: aspal-

di honetan sentsazioa dut, izan ere, jende askoren sentsibilitatea mintzen ibili naizela, eta hori, sinistaidazue, ez zait gustatzen. Ni ez nabil inor alferrik eta debalde eta gus-to aldera mindu beharrez. Esaten dudan guztia, ordea, bis-ta-bistako egia iruditzen zait eta zenbat eta esanago, or-duan eta iruditzenago. Eta inor mintzen bada, jaunak, bi-tatik bat: edo behin bateko damatxo kortsiatuen gisako sentikortasuna du, pixka bat larritu orduko aldixartzeko afizioa izaten baitzuten, edo nere Pernando-egia biluzi hauek piztu egiten dizkiote barrenik barrenenean aspaldi handitik eta eginahal gogorrean lotuta eta mordaza jarrita zeuzkan zenbait har eta demonio. Hortik mina. Eta idaz-kiok, berriz, minaren emagina. Ofizio noblea. ♣

-
1. Labur beharrez erabiltzen dut *berreuskaldundu* hitza, baina asko-tan *euskaldundu* esan behar genuke, hutsik, *berr-*gabe. Mitxelenak behin eta berriz esaten zuenez, Nafarroako hegoaldea eta Araba-Bizkaietako lurralde handixko bat ezin dira berreuskaldundu, ez baitira sekulan euskaldunak izan. Hamaikagarrenez esan beharko da hori, ea norbaiti belarri zuloak libratzen zaizkion.
 2. Larriena da, kalitate falta hori, kutsatuz, transmisio naturaleko euskarari ere hasi zaiola azpiak jaten. Behin baino gehiagotan aditu izan diet guraso euskaldunei beren umeek euskara egokiagoa egin-go luketela erdaraz eskolatu balituzte; hartara, izan ere, etxekoa eta ingurukoa izango lukete eredu bakarra: oro har eredu zuzena alegia, eta ez lukete egun osoan euskal *pidgin* baten eragin kutsakorra nozitu behar. Berriz ere hori hiri erdaldun handietan gertatzen da maizenik, beharbada ez hainbeste herri euskaldunetan.
 3. Badakit, jakina, jarrera horren atzean zer esperantza dagoen: gure gaurko pidgina denboraren eta diru publikoaren poderioz noiz-pait kriollizatzea, hau da, natibizatzea, eta belaunez-belauneko transmisio korrekto baten zirkuitoan sartzea. Neri hori ameskeria iruditzen zait (ez dut lekurik hemen nere iritzia justifikatzeko). Anartean, dena den, uste dut pidginaren presentzia nonahikoa euskara tradizionala usteltzen ari dela joscara guztietatik. Eta ez dut gogoan inondik ere batua/euskalkiak delako kontrajartzea, beste zerbait baizik.
 4. Erdararik ez izatea, historikoki behintzat, batzuen fantasian baizik ez da gertatu Euskal Herrian, Euskal Herriari nazionalistek jartzen dizkioten muga geografikoak onartzen baditugu behintzat (=Euskadi).

kultura • 129

Pobre de mí • Txina: 5.000 urte

ALBERTO BARANDIARAN

literatura • 135

- Sorterria, erbeste • Ahanztura, erbeste
• Beste erbestea • Historia berridazten • Orain
• Irakurlearen ahalegin asegarria • Zer euskaratu
• Balizko irakurleei • Azken oharra

EDORTA JIMENEZ

ikuskitzak • 142

Amildegiaz • Irudi biziaz • Kimuez

- Artez • Bihotz emeez

IMANOL AGIRRE

soziolinguistika • 147

- Hizkuntz planak • Poignant txostena
• Euskararen Biziberritzeko Plana • Arabizazio legea
• «Sources of self»

ERRAMUN BAXOK

telepolis • 154

Errotatiban lapurretan • Propaganda faxista

- Egin-en itxiera eta Internet
• Euskara bazterturik foro telematikoetan

LUIS FERNANDEZ